

Vabariigi President Alar Karis põhiseaduse rahvahääletuse 30. aastapäeval

28.juunil 2022.a. Õiguskantsleri Kantseleis

Lugupeetud põhiseaduse tegijad ja tarvitajad!

Meie põhiseadus on saanud 30 aastaseks. Vahel tundub, et me tähistame liigagi palju juubeleid. See, et miski on kaua olemas olnud, ei anna alati põhjust tähistamiseks. Et meie põhiseadus on pidanud vastu 30 aastat, see on aga kindlasti saavutus.

Ühe uuringu järgi on kirjutatud põhiseaduste keskmine iga 17 aastat. Statistika kinnitab, et just 30. aasta juures kahaneb järsult risk, et põhiseadus kaob või asendub mõne teisega. Huvitav kokkusattumus: samamoodi olevat statistika järgi abieluga. Me teame – või arvame, et teame, – mis ohustab abielu. Kuid mis ohustab põhiseadusi?

Suurimad riskifaktorid on sõjad ja majanduskriisid, samuti arengud ümbritsevates riikides. Nende ohutegurite mõju sõltub aga sellest, kui oskuslikud olid põhiseaduse tegijad. Hästi tasakaalustatud ja läbimõeldud, mitte liialt üksikasjalikud, kuid ometi selgeid juhiseid andvad põhiseadused kestavad kauem.

Aitäh, Põhiseaduse Assamblee liikmed, et teil jätkus tarkust anda meile selline põhiseadus! See annab meile kindlust ka kriiside ajal. Iga järgnev kümnend on teie töö väärtust üha enam kinnitanud. Usun, et nii on tulevikuski.

See ei tähenda, et võime lubada endale muretut rahulolu. Aeg toob ka uusi ohutegureid, mis sunnivad mõtlema meie demokraatia elujõulisuse peale. Mõned kuud tagasi avaldas Rein Lang hea mõtiskluse vaenu õhutamise teemal. Ta täheldas, et kurblooliselt oleme jõudnud oma demokraatias olukorda, kus hääli saab mitte enam argumentidega, vaid vaenamiseega.

Rein Lang pakkus seletuse, miks see nii on. Ta kirjutas: „Demokraatlikes riikides liigub sadu poliititurunduse konsultante, kes üksmeelselt kinnitavad, et valimistel müüb selge konflikt. Valija annab hääle sellele, kellega ta konfliktis samastub. Paraku ei mängi konfliktidebatis enam rolli niivõrd ratsionaalsed argumendid kui emotsioonid. Emotsioonide suunamiseks on omakorda turul sadu inimhingede insenere, kes teenivad elatist mitte poliitiliste konfliktide tekitamisega, vaid neile maksva osapoole positsiooni tugevdamisega just emotsionaalsete vahenditega.“

Olen nõus, et kui räägime demokraatiast, siis pole kõne all üksnes riigiehitus, vaid laiemalt see, kuidas luua mõistuspärast arutelu soosivat avalikku ruumi. Sellist demokraatlikku ruumi ei saa luua pelgalt riiklike keeldude ja käskudega.

Ameerika Ühendriikides on olnud väga mõjukas nn ideede turuplatsi teooria. Selle teooria järgi peab lubama igasuguseid, ka vaenu õhutavaid mõttevaldusi, sest nõnda luuakse võimalus ideede konkurentsiks ja paremini argumenteeritud seisukohtade võidule pääsemiseks. Eriti viimasel ajal on seda teooriat hakatud pidama naiivseks. Pole keeruline mõista, miks. Kui vastamisi on sihipäraselt või tehnoloogiliste algoritmidega õhutatud emotsioonid, mis tõukavad üha sügavamale lõhestumisele, siis on raske näha selles kasulikke ideede konkurentsi.

Ent me ei tohiks ka üle hinnata karistusõiguse võimet muuta selliseid konflikte nagu nõiaväel mõistuspäraseks aruteluks. Kui me üldse seame piiranguid, siis peaks nende eesmärk olema arutelu elavdamine, mitte arutelu pärssimine. Nagu olen aastaid öelnud, nähtavate ja kuuldavate konfliktide kõrval ohustab demokraatiat ka vaikus – olgu selle põhjuseks hirm, loidus, ükskõiksus või midagi muud.

Mõned peavad arutleva demokraatia ideaaligi sinisilmseks utopiaks. Ükski mõtlev inimene ei saavat võtta tõsiselt ootust, et kunagi hakkab erakondade hääldesaaki määrama argumentide veenvus. Kuid selline ootus polegi arutleva demokraatia põhisisu.

Mõte on hoopis see, et demokraatia ei piirdu enamuse võimuga. Ka võimu igapäevane tarvitamine peab põhinema mitte suval, vaid mõistuspärasel argumentidel. See pole utopia. Kogu meie põhiseadus on rajatud sellele ideaalile. Seda teenivad võimude lahususe põhimõte, põhiõiguste kaitse, mitmeastmeline kohtusüsteem, põhiseaduslikkuse järelevalve, läbipaistev seadusandlus ja muidugi regulaarsed vabad valimised. Nende ühine joon on kallutada ja vajadusel sundida riigivõimu tarvitajat arvestama heade argumentidega.

Kui ilusasti kõlab põhiseaduse paragrahv 11! „Õigusi ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas põhiseadusega. Need piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratatavate õiguste ja vabaduste olemust.“ Kui oleks vaid nii, et piisab sellisest üldisest juhiseist! Tegelikult ei piisaks isegi siis, kui riigi valitsejad teeks endast parima, et iga nende poliitiline samm teeniks mõistlikku eesmärki, oleks selle saavutamiseks sobiv, ei raiskaks ressursse ega teeks kellelegi tarbetult liiga. Et seda saavutada, selleks on põhiseaduses keeruline hoobade süsteem, mis annab võimaluse poliitilisi otsuseid ja nende põhjendusi kahtluse alla seada.

Võime sihi seada kõrgemalegi ja öelda, et põhiseaduse eesmärk on luua tark rahvas. Me peame ühiskonnana tegutsema nõnda, et teadmisi ja loovust saaks üha juurde ning et poliitilistes otsustes kajastuks suurim võimalik tarkus, milleks oleme ühiskonnana võimeline. Seegi on üks viis määratleda demokraatiat.

Siit näeme aga hargnemas ootusi mitte üksnes riigivõimule, vaid ka haridussüsteemile, ajakirjandusele, vabakonnale, majandusele. Kui tahame, et poliitiliste otsuste tegemisel peetaks silmas ratsionaalseid argumente ja parimat asjatundmist, siis peab see asjatundmine olema esmalt sündinud, arutlustes proovile pandud ja viidud otsustajateni.

Muidugi jääb võimalus, et otsustajad eiravad ka kõige paremaid argumente ning talitavad kaalutlustel, mis ei kannata päevavalgust. Üsna sageli tavatsetakse seda õigustada väitega, et rahvalt on saadud mandaat ja midagi enam pole kellelgi – eriti mittevalitutel – õigust nõuda. Aga kuidas seletada siis kõike seda, mida sisaldab põhiseadus? Milleks kogu see keeruline masinavärk, kuhu kuuluvad lisaks Riigikogule, Vabariigi Valitsusele ja Presidendile ka kohtud, riigikontrolör, õiguskantsler, rääkimata kohalikest omavalitsusest, ülikoolidest ja teadusasutustest, mida ju samuti põhiseaduses mainitakse? Milleks kõik need nõuded selle kohta, kuidas peab valitsema? Milleks on põhiseaduses kaitse saanud sõnavabadus, ühinemisvabadus, ettevõtlusvabadus, üldisemalt vaba eneseteostus?

Sageli eristatakse riiki ja ühiskonda. Esimene seondub võimuga, teine vabadusega. Riik peab hoiduma liigsest sekkumisest ühiskonna vabasse isetegevusse ja iga üksiku inimese privaatsfääri. Nii ongi. Me oleme küllalt kogenud seda, kuidas riik on püüdnud

ühiskonda alla neelata. Kuid see ei tähenda, et riigi ülesanne on hoida end ühiskonnast eemal. Riigi ülesanne on võimendada ühiskonna isetegevust.

Üks osa sellest on soodne, loovust edendav ettevõtluskeskkond. Ka majanduse valdkonnas sobib täna meenutada Jakob Hurda ütlust, et eestlastele pole keelatud vaimu suurus, mis on hinnalisem kui see suurus, mis rajaneb maakrundil, hingede arvul või poliitika väel. Mida enam meie majandus areneb, seda suurema kaalu saab see müstiline tegur, mida nimetatakse kogutootlikkuseks – oskus ressursse nutikalt ära kasutada.

Mitte et ma tahaks panna rõhku majandusele kultuuri arvel. Ma tahan hoopis juhtida tähelepanu nende põimumisele. Mida enam majandus areneb, seda enam sõltub kasv loovust soosivast keskkonnast, muuhulgas heast riigikorraldusest. On imetlusväärne, et meie põhiseadus mainib ühel või teisel moel kõike seda, mida peetakse niisuguse keskkonna tunnuseks: omandiõiguse kaitse, ettevõtlusvabadus, sh konkurentsi tagamine, toimiv kohtusüsteem, hariduse edendamine, poliitiline vastutus, rahva demokraatliku osaluse soosimine. Ka majanduskeskkonna vaatenurgast on põhiseadusliku korra stabiilsus suur väärtus.

Nii et põhiseaduse 30. juubelit on meil põhjust tähistada küll. Tõsi, meil tuleb seda teha ajal, kui vaatepiirile on kerkinud tumedad pilved ning peame mõtlema varasemast enam oma julgeolekule. Seegi manitseb meid mõtlema oma riigikorra peale.

Ühelt poolt peame olema kindlad, et põhiseadus ei takista meil reageerimast ootamatutele olukordadele – ka niisugustele, millele kolm kümnendit tagasi ei osatud veel mõelda. Minu arvamus on, et ehkki põhiseadus ei anna meile kõikideks kriisideks vajalikke juhiseid, – ega peagi andma, sest siin peavad appi tulema seadused – ei loo see niisuguseid takistusi, mida tuleks hakata põhiseaduse muutmise teel kõrvaldama.

Kuid pingestuv rahvusvaheline olukord võib ohustada meie demokraatiat ka teisel moel kui riigikorra vastu suunatud rünnakud. Nagu uuringud kinnitavad, on möödunud sajandil demokraatia kadumisel või nõrgenemisel tähtis tegur olnud just väline oht. Kui ohtu tajutakse väga suurena, siis võivad demokraatia ja sellega seotud piirangud hakata tunduma liigse luksusena.

Seepärast peame olema valvel, kui kuuleme väidet: „Ega kõigist põhiseaduse nõuetest ei saagi täpselt kinni pidada, kui meie olemasolu riigina on kaalul“. Selliste väidete suurim puudus on eeldus, et põhiseaduse rikkumisega suurendame me oma julgeolekut. Tegelikult aga kaitseb põhiseadus meie julgeolekut just nõnda, et hoiab meid ülepeakaela tehtud otsuste eest, mille eesmärk on ehk isegi hea, kuid mille puhul pole keegi vaevunud veenduma ja põhjendama, et need ka tegelikult suurendavad julgeolekut.

Et ka tormilistel aegadel saab teha tarku ja läbikaalutud otsuseid, seda kinnitab tõik, et head põhiseadused ongi enamasti sündinud niisugustel aegadel. Põhiseaduse Assamblee töö on üks säravamaid hetki Eesti ajaloos. Toonased arutlused annavad oma sisukusega eeskuju ka tänapäevale.

Lugupeetud põhiseaduse tegijad, aitäh teile!